

Совтис Н. М.,

Національний університет "Острозька академія", м. Остроз

ЗАПОЗИЧЕННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛЬСЬКІЙ ДІЄСЛІВНІЙ ЛЕКСИЦІ

У статті досліджуються українські лексичні запозичення в польській дієслівній лексиці. Аналізується етимологія назв, час фіксації в польській мові. Звертається увага на особливості та специфіку функціонування запозичень у польській та українській мовах. Досліджується адаптація українізмів до норм польської літературної мови.

Ключові слова: українізм, адаптація запозичення, критерії виділення, джерело запозичення, лексико-семантичне значення.

This paper is devoted to Ukrainian loan-words in the Polish verbal lexicon. The etymology of names, time of fixing in Polish is analyzed. It is paid attention to features and specificity of loan-words functioning in Polish and Ukrainian.

Key words: Ukrainian words, adaptation of borrowing, criteria of classification, source of borrowing, lexico-semantic meaning.

Українським лексичним запозиченням у польській мові присвячували свої праці переважно представники польської лінгвістики. На особливу увагу заслуговують розвідки М. Юрковського [7], Г. Риттер [9], Т. Мініковської [8].

За нашими дослідженнями, в польській літературній мові функціонувало близько 350 запозичень з української мови [3]. Близько 20 українізмів проникло до складу польської дієслівної лексики. Безумовно, кількість таких лексем невелика, але вони змогли утвердитися у словниково-му складі сучасної польської літературної мови. На відносно малу кількість запозичень серед дієслів вказував Л.А. Булаховський, який цитував А. Міцкевича: "Широке, порівняно до звичайного, запозичування дієслів – ознака максимальної втрати мовою її давнього національного обличчя" [1, с. 111].

Основним джерелом дослідження слугували: словник польської літературної мови за ред. В. Дорошевського, словник польської літературної мови за ред. М. Шимчака, так званий Варшавський словник та інші.

Українізмами називаємо лексичні запозичення з української мови або запозичення, які проникли до польської мови через українське посередництво.

На особливу увагу заслуговують лексеми, шлях проникнення яких до польської мови важко встановити. Маємо на увазі запозичення зі східних мов, адже частина запозичень з турецької та татарської мов проникала безпосередньо до польської мови. Слід звернути також увагу на спільнослов'янську лексику, активізовану в польській мові під впливом

української. З огляду на складність визначення таких запозичень використовуємо критерії, розроблені В. Ченковським: 1) порівняльний; 2) історично-культурно-географічно-мовний. Враховуємо історію та географію назви, а також загальний розвиток культури народів у даний період, час фіксації слова, а також походження його автора тощо; 3) фонетично-формальний, наприклад, повноголосся, наявність **h** замість **g**, **r** замість **rz** та ін.; 4) критерій загального аналізу лексем. Розглядаємо етимологію назви, похідні слова, синоніми тощо [4].

Серед аналізованих дієслівних лексем, які функціонують у польській мові в XVI ст., відомі такі назви: *bałamucić*, *harować*, *hodować*, *hydzić*, *koczować*, в XVII ст.: *hulać*, *nadwerezzyć*, в XVIII ст.: *dużać się*, в XIX ст.: *bajdykować*, *borykać się*, *buszować*, *czwanić się*, *haratać*, *hołubić*, *kałamucić*, *ochajtnąć*, *spatki*.

На особливу увагу заслуговують дієслова, які проникли до польської мови в XVI–XVII ст., коли загальна кількість запозичень з української мови з огляду на історичні обставини була чи не найбільшою.

Пол. *bałamucić* “мутити, темнити, крутити” виводиться з укр. *баламутити* [SJPД, 1, с. 322; SJPSZ, 1, с. 838]. Укр. *баламут* “той, що баламутить” пояснюється по-різному: як складне утворення з основ *bal* “розмова”, “балаканина” і *mut* “смути”, “суперечка” [СФ, 1, с. 113], менш переконливо пов’язування з тюрк. *balaman* “перешкоджати” [ЕСУМ, 1, с. 124]. В українській *баламутовь* відоме з 1497 р.: “... а къ тому дали есмо ч<о>л<о>в<е>ка у Тередени ть, на имя *Баламутова*” [ССУ, 1, с. 84]. В українській мові XVI–XVII ст. вживається значно інтенсивніше, ніж у польській [СУ, 2, с. 12]. *Баламутити* нотується переважно в значенні “обдурювати, збивати з пантелику, крутити”: “...инъшие мудрей *баламутятъ*, бо часу певного не положили” [СУ, 2, с. 12]. Засвідчуємо похідні назви: *баламутний*, *баламутня*, *баламутство* [СУ, 2, с. 12]. У польській мові фіксується в XVI ст. *bałamucić* “мутити, темнити, туманити, замилювати очі, плутати”, а також похідні: *bałamucki*, *bałamuctwo* [SP, 1, с. 292–293]. У сучасній польській літературній мові вживається зі значеннями: ‘мутити, темнити, крутити’, ‘фліртувати’, ‘марнувати час’ [SJPД, 1, с. 322; SJPSZ, 1, с. 838]. На українське походження вказує більш рання фіксація в українській мові, наявність **u** замість **a**. (пор., пол. *bałamucić*). Т. Мініковська пол. *balamut* виводить з української мови [8, с. 16–14]. А. Брюкнер пол. *bałamucić* кваліфікує як “руське” [SEB, 12].

Пол. *harować* “тяжко працювати” походить від укр. *гарувати*, *герувати*, *гировати*, яке виводиться з псл. **gor-je*, пов’язаного з *gorěti* “горіти” [ЕСУМ, 1, с. 565]. На українське джерело запозичення вказує наявність **h**. У польській мові відоме з XVI ст. *harować*, *horować* зі значеннями “примушувати когось до праці, знущатися над кимсь, орати кимсь” [SP, 8, с. 313]. Засвідчується також у творах письменників – вихідців з

українських етнічних земель: “Pożyczyłci go [konია] nа dzień tyś dwa dni *horowal*” (С. Кльонович) [SP, 8, с. 313]. У польській мові XVI ст. нотується фонетичний варіант *horować*. Варіанти *harować*, *horować* С. Лінде виводить з “руського” *horowati*, яке походить від *hore-gorze* [SJPL, 2, с. 173]. Дослідник цитує М. Рея, який часто використовував українізми: “Okolo tego zawodu, jak się ludzie pilnie starają, jak szkapу *harują*, jak je po kresu wodzą, dziwnie stroją” [SJPL, 2, с. 173]. Автори Варшавського словника пол. *harować* уважають українізмом [SW, 2, с. 20]. Фонетичні варіанти: *charować*, *chorować*, *harać*, *horować* [SW, 2, с. 20]. Засвідчується в сучасній польській літературній мові зі значенням ‘тяжка працювати’ [SJPSZ, 1, с. 682]. В українській мові нотуються значення “важко працювати”, “правити (ціну, винагороду)”, “прямувати”, “стягувати, здирати” [СУМ, 2, с. 36].

Пол. *hodować* “доглядати, годувати, виховувати” походить від укр. *годувати*, яке, як і ст.-пол. *godować*, виводиться з псл. **godowati*, похідного від *godъ* у значенні “свято”, отже, первісне значення, очевидно, частувати (на святковому банкеті) [SJPD, 3, с. 89]. Словник польської мови XVI ст. фіксує лише один приклад з твору М. Стрийковського, який, як відомо, мав тісні контакти з Україною: “... *támże [w lesie poświęconym] y węże Gywoitos y Ziemiennikos názwane karmili [kapłani litewscy] / y hodowáli / iáko Bożki domowe*” [SP, 8, с. 354; 8, с. 54]. Т. Мініковська стверджує, що *hodować* – українізм у польській мові. Ця назва відрізняється значенням ‘годувати’ від власне пол. *hodować* ‘шанувати’ [8, с. 55]. Я. Сятковський заперечує вплив чеської мови і вважає ст.-пол. *hodować* ‘шанувати’ також українським лексичним запозиченням. Це підтверджує фіксація назви (чеський вплив тривав до XVI ст.), а також використання письменниками – вихідцями з етнічних українських земель. Пол. *hodować* у значенні ‘годувати, виховувати’ автор пояснює як беззаперечний українізм [10, с. 53]. Г. Риттер пише, що в XVI-XVII ст. це є рідковживане слово, яке використовують письменники, тісно пов’язані з т.зв. кресами: Б. Зіморович, З. Морштин, М. Стрийковський [9, с. 108], напр.: “Tak się *hoduja* konie na Budziaku, Jak my się tu pasiemy niebogi” (З. Морштин) [9, с. 108]. С. Лінде цитує Б. Зіморовича: “*Bóg ci zapłać Miłoszu / zes nas nahodowal*” [SJPL, 2, с. 183]. Автори Варшавського словника подають значення “шанувати”, “годувати”, “виховувати, доглядати”, “утримувати” [SW, 2, с. 46]. Дослідники пол. *hodować* виводять з укр. *годувати* [SW, 2, с. 46]. У сучасній польській літературній мові поширилося значення “виховувати, доглядати” [SJPSZ, 1, с. 702]. На українське джерело запозичення виразно вказує наявність **h**. Слід зазначити, що в українській мові це слово фіксується з XV ст.: “... ходити или мртвы(м) чи(м) мочи иму(т) годовати ...”. З XVI ст. *годовати* засвідчене з такими значеннями (збереглися в сучасній мові): 1) “давати кому-небудь їжу”, 2) “утримувати

кого-небудь харчами”, “підтримувати”, “частувати”; XVII ст. – “годувати”, “виховувати” [СУ, 6, с. 245; СУМ, 2, с. 118].

Дієслово *hulać* “гуляти, веселитися” відоме в польській мові з XVII ст. [9, с. 110] і походить від укр. *гуляти*, яке єдиного пояснення не має, виводиться від вигуку *гуля*, а також від основи *гул-*; зіставляється з лит. *gulėti* “лежати”, припускається первісне значення “бити гулю (кулю)”, звідки грається і т. д. [ЕСУМ, 1, с. 617]. Слід зазначити, що в польській мові XVII ст. лексема *hulać* мала значення “безтурботно гуляти, веселитися” і фіксувалася переважно у творах письменників, які мали безпосередні контакти з Україною, засвідчується також у творах Й. Морштина, К. Опалінського [9, с. 110; SJPL, 2, с. 190]. У сучасній польській літературній мові виступають значення “проводити свій час на гулянках”, “(про вітер) віяти у всі сторони з великою силою”, “рухатися в різних напрямках” [SWO, с. 447; SJPSZ, с. 710]. У розмовній мові функціонує значення “добре працювати”, напр., *motor hula* [5, с. 212]. Похідні назви: *hulanie*, *hulanka*, *hulaszczo*, *holaszco*, *hulaszczość*, *hulaszczy*, *hulatyka* [SW, 1, с. 448]. Фіксацію цієї назви в говірках Г. Риттер пояснює, як переймання з польської літературної мови, однак, слід зазначити, що в східномалопольських говірках *гуляти* часто засвідчується у значенні “ходити” (пор. в українській) [9, с. 110]. А. Брюкнер, А. Баньковський, В. Дорошевський, Ф. Славський, М. Шимчак, автори Варшавського словника кваліфікують як українізм [SEB, с. 173; BSE, 1, с. 532; SJPD, 3, с. 118; SES, 1, с. 433; SJPSZ, 1, с. 710; SW, 1, с. 488].

Пол. *hydzić* “робити огидним, безчестити” [SJPD, 3, с. 138] запозичено з укр. *гідити* (див. *ohyda*). Деякі дослідники *hydzić* виводять з української мови, інші – з чеської [SES, 1, с. 422; 10, с. 143]. Я. Сятковський стверджує, що тут відчутний вплив обох мов, на це вказує історичний матеріал [10, с. 143]. До запозичень з чеської мови автор відносить першу фіксацію цієї назви в польській мові – *hydanie* “обмова, обмовлення”, незважаючи на спрощення *zd > z*. Пізніші засвідчення цієї назви в XVI-XVII ст. вказують на українське джерело [10, с. 143]. З українських дослідників історію проникнення цієї назви в польську мову детально вивчав Й. О. Дзензелівський, який вказує, що в українських пам’ятках форми *гідати* “чинити гидким, зневажати”, *гідко* – прислівник “бридко, огидно” фіксуються з XV ст.; у ст.-пол. мові *hydzić* – з XVI ст., у східнопольських діалектах *hydanie* – уже навіть з XV ст. [2, с. 41]. Дослідник зазначає, що в ст.-пол. мові трапляється в авторів, що походять зі сходу Польщі, діалектно засвідчується також на сході, що переконливо вказує на запозичення його з української мови. Й. О. Дзензелівський заперечує запозичення пол. *hydzić* з чеської мови, оскільки цьому суперечить і територія поширення слова, і фонетичні невідповідності (чес. *hyditi*, давнє *hyziti*) [2, с. 41]. Фонетичні варіанти: *chydzić*, *hidzić* [SJPL, 2, с. 93-94]. У сучасній польській літературній мові є застарілим словом [SJPD, 3, с. 138].

Пол. *koczować* “переходити з місця на місце” виводиться з укр. *кочувати*, яке походить з тюркських мов [ЕСУМ, 3, с. 67]. Засвідчується в польській мові з XV ст. у львівських судових записках [8, с. 74]. З XVI ст. *koczować* фіксується зі значенням “переселитися”, *kocisko* “військовий табір”, *kocowisko* “лігво звірів”, *koczowisko* “табір”, *koczownik* “викрадач”, напр.: “Ieslyby ktho *koczował* gwalthem albo yakiem kolwyek obuczayem [...] Thakiego dacz obieszyc *koczownyka*” [8, с. 74]. А. Брюкнер, Т. Мініковська виводять з тюркських мов через українське посередництво [SEB, с. 243; 8, с. 74]. Г. Риттер стверджує, що *koczować* “мати опору” нотується в польській мові в XVII ст.: “A są to bobacy *ko(cz) ujący* jako równy piesek albo jako zwierzowie” [9, с. 20]. Дослідниця пише, що дієслово з цим значенням виступає в південно-східній польщині, а також у східній Малопольщі [9, с. 20]. У польській мові XVII ст. подається з військовим значенням “переноситись з місця на місце, таборитися” [9, с. 20]. Лексема *koczować* засвідчується переважно у творах на українську тематику або для відтворення східного колориту, тобто, часто використовується, коли йде мова про козаків чи татар [9, с. 20]. Це дає підстави, як уважає Г. Риттер, пол. *koczować* виводити з укр. *кочувати* [9, с. 20-21]. Слід зазначити, що це слово часто вживали у творах письменники, які походили з етнічних українських земель або мали безпосередній зв’язок з ними: “*Koczowali* Kozacy nie w domach, lecz pod kotarami” (Б. Зіморович) [SJPL, 2, с. 397]. В. Дорошевський у сучасній польській літературній мові наводить такі значення пол. *koczować*: “вести мандрівний спосіб життя”, “таборитися”, (про деяких звірів) “побутувати”, “викрадати чужого підданого” [SJPD, 3, с. 785-786]. В українській мові поширені значення “переходити з місця на місце”, *перен.* “часто переходити з одного місця в інше: змінювати місце праці, проживання” [СУМ, 4, с. 315]. І. І. Срезневський нотує з XIV ст. [СМ, 1, с. 1305].

А. Брюкнер стверджує, що лексема *nadwerezyc* “ушкодити” проникла в польську мову з української в XVII ст. [SEB, с. 411]. Г. Риттер фіксує *nadwerezyc* з XVII ст. як військовий термін, який засвідчується у творах, особливо поширених на південному сході Польщі [9, с. 116]. У XVII ст. виділяємо приклади, де слово виступає без носового голосного, тобто в цьому випадку маємо повноголосся **-ere-**, яке вказує на українське походження назви: “Tak pod Podhájcami [...] Gał(g)ę zewsząd czatámi urywasz, i jego *Nádwerezysz*, i znacznie plonu zábránego Powetujesz” [9, с. 116]. Поява пол. носового свідчить про адаптацію назви до фонетичних норм польської мови. У польській мові XVII ст. засвідчено похідну назву *nadwerezony* (повноголосся **-ere-**) “ушкоджений”, напр.: “Ludzie zaś co w Wołoszych byli *nadwerezeni*, jednych wielka część od koni odpadli” [9, с. 117]. Відома також назва *nadwerezaniec* “солдат, сила якого була витрачена під час боротьби з ворогом”: “Rojtarowie Pawła Sapieki, co [...] z Usarzami ochoczy przybyli,

Nadwreżeńcom złotym wieńcem byli" [9, с. 117]. У сучасній польській літературній мові *nadwreżeźyć* нотується в значенні "ушкодити" [SJPD, 4, с. 1034]. В українській мові – "знесилувати, виснажувати фізично", *перен.* "справляти сильне враження" [СУМ, 5, с. 63].

Враховуючи той факт, що дієслівна лексика є несприйнятливою до іншомовних впливів, наявність українських лексичних елементів серед польських дієслів є особливо цінною. Слід зазначити, що українізм адаптований до норм польської літературної мови: інфінітивний суфікс **-ти** замінений **-ć, ся** замінено **się**. Більшість назв перебуває в активному вжитку. Значення деяких дієслів у польській літературній мові набрало іншого забарвлення, ніж в українській: *hodować, hulać* тощо.

Література:

1. Булаховский Л. А. Нариси з загального мовознавства. – Київ: Радянська школа, 1955. – 247 с.
2. Дзєндзелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – Київ: Наукова думка, 1969. – 209 с.
3. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській літературній мові. Дис. канд. філол. наук. – Луцьк, 2005. – 233 с.
4. Cienkowski W. Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych // *Poradnik Językowy*. – Z. 10. – 1964. – S. 417-429.
5. Fałowski A. Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej // *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Kraków, 1995. – Т. III-IV. – S. 209-241.
6. Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. – Toruń, 1949. – 159 s.
7. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego.: Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich. – Wrocław: PAN, 1974. – S.105-135.
8. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. – Warszawa, Poznań, Toruń: PWN, 1980. – 172 s.
9. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku. – Łódź, 1992. – 172 s.
10. Siatkowski J. Bohemizmy fonetyczne w języku polskim. – Wrocław, 1965. – Cz.I. – 238 s.
11. Słoński S. Historia języka polskiego w zarysie. – Warszawa: PWN, 1953. – 145 s.

Словники:

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: В семи томах / Редкол.: О.С. Мельничук (відп. ред.), І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. – Київ: Наукова думка, 1982-2006. – Т. I-V.

СМ: Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Санкт-Петербург, 1893-1903. – Т. I-III.

ССУ: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У двох томах. – Київ: Наукова думка, 1977-1978.

СУ: Словник української мови XVI- першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. – Вип. I-VII. – Львів, 1994-2000.

СУМ: Словник української мови. – Київ: Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-XI.

СФ: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Москва: Прогресс, 1986-1987. – Т. I-IV.

BSE: Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. – Warszawa: PWN, 2000. – Т. I-II.

SEB: Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1970. – 805 s.

SES: Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: PWN, 1952-2000. – Т. I-VIII.

SJPD: Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958-1969. – Т. I-XI.

SJPL: Linde S. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1954-1860. – Т. I-VI.

SJPSZ: Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa: PWN, 1996. – Т. I-III.

SP: Słownik polszczyzny XVI wieku / Komitet redakcyjny: S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz, M. R. Mayenowa, S. Rospond, S. Saski, W. Taszycki, J. Woronczak. – Wrocław, 1966-1999. – Т. I-XXVII.

SW: Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. – Lwów, 1900-1927. – Т. I-VIII.

SWO: Słownik wyrazów obcych. – Warszawa: PWN, 1995. – 1185 s.